

15. Прибиткова І. Бідність як наслідок нерівного перерозподілу багатства в українському суспільстві / І. Прибиткова // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 167–175.
16. Симончук Е. В. Рабочие: новые внутриклассовые различия / Е. В. Симончук // Новые социальные неравенства / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 195–224.
17. Симончук Е. В. Рабочий класс в Украине: тренды рекомпозиции структуры / Е. В. Симончук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 38–65.
18. Толстих Н. В. Бідність в оцінках працівників промисловості / Н. В. Толстих // Донецький регіон у дзеркалі економічної соціології. – К. ; Донецьк : Інститут соціології НАНУ; Інститут економіки промисловості НАНУ, 2006. – С. 83–89.
19. Толстих Н. В. Соціальні виключення в сучасній Україні: спроби оцінки / Н. В. Толстих // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 81–85.
20. Толстих Н. В. Основные формы социально-экономического исключения в современной Украине / Н. В. Толстих // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 7. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2004. – С. 255–261.
21. Рейтинг підтримки непопулярних реформ і загроз для влади і суспільства: звіт – Соціологічна група «Рейтинг», березень 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/user/templates/files/RG_reformy_032010.pdf. – Назва з екрана.

L. Malysh

SOCIAL DETERMINANTS OF UKRAINIAN POPULATION'S VISION OF GOVERNMENT'S ACTIONS IN THE SPHERE OF REGULATION OF INCOME INEQUALITY

The paper is devoted to investigation of population's vision of the Government's role in regulation of income inequality in the Ukrainian society. The author analyzes in detail expectations of the Ukrainian citizens with regard to certain activities of the Government in the sphere of regulation of income inequality, and defines social determinants of their general attitude for active role of the Government in this process.

Keywords: *income inequality, the Government, expectations with regard to the Government's activity.*

УДК 316.47:316.4

Хутка С. В.

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВІД ЇЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ЗА УМОВ РАДИКАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ЛОНГІТЮДНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

У статті викладено результати лонгитюдного аналізу зв'язків між стратифікаційними позиціями та рівнем і змінами соціальної адаптованості особистості за даними, репрезентативними для міського економічно активного населення на початковій стадії пострадянських трансформацій українського соціуму.

Ключові слова: *соціальна адаптованість особистості; соціально-стратифікаційна позиція; соціальна стратифікація; радикальні соціальні зміни / трансформації в Україні; лонгитюдний аналіз; міське зайняте населення.*

Постановка проблеми. Можливі зв'язки між макросоціальними структурами та особистістю переважно вивчаються у відносно стабільних суспільствах, що актуалізує необхідність відповідного аналізу для суспільств, які перебувають у процесі багатовимірних трансформацій. Від-

повідно, рамки дослідницької проблеми, вирішенню якої присвячено цю статтю, визначаються тим, що у межах вітчизняного соціологічного дискурсу немає досліджень лонгитюдного аспекту відношення між соціальною адаптованістю особистості та стратифікаційним виміром

соціальної структури за умов початкового періоду радикальних соціальних змін в Україні. Тобто є невідповідність між рівнем теоретичного та емпіричного знання щодо процесів структуризації макросоціальних вимірів суспільства у зв'язку з агентністю дівців як мікросоціальним аспектом суспільного буття. На рівні західного соціологічного дискурсу, за висновками Р. Істерліна, дотепер суттєво недостатнім є рівень вивченості відношення між суб'єктивним благополуччям / задоволеністю життям та його об'єктивними чинниками (соціо-економічного характеру) в перше десятиліття переходу від соціалізму до капіталізму в країнах Східної Європи (зокрема в плані освітніх і гендерних відмінностей між чоловіками та жінками) [10, с. 131–132].

Якщо розглядати контекст соціальних процесів із погляду діяльнісно-активістського підходу¹, діяльнісної концепції розуміння сутності особистості, то можна припустити, що саме за умов постсоціалістичних трансформацій, через розширення можливостей/варіантів життєвих практик, люди могли суттєво змінювати у тому числі й свою позицію у соціально-економічній стратифікаційній структурі. З іншого боку, на початковій стадії соціальних трансформацій в Україні соціально-стратифікаційні позиції економічно активних чоловіків та жінок були доволі стабільними в часі [3, с. 45–46]. Я припускаю, що перебування людей у вищих соціально-стратифікаційних позиціях впливає на те, якими є їхні можливості задовольняти виникаючі потреби, що виражається у відповідному рівні соціальної адаптованості, і також досягнутий рівень соціальної адаптованості може впливати на соціальний статус людини таким чином, що це призводить до досягнення певних вищих позицій у соціально-економічній стратифікації.

Відповідно, **мета і завдання** цієї праці – аналіз, у лонгітюдному вимірі, того, якою мірою у зайнятого міського населення стратифікаційні позиції залежали від впливу соціальної адаптованості особистості на ранньому етапі радикальних соціальних змін (1992/3–1996 рр.) в Україні.

Емпірична база роботи – дані двоетапного лонгітюдного дослідження за міжнародним проектом «Соціальні структури і особистість за умов радикальних соціальних змін», здійсненого в Україні Київським міжнародним інститутом

соціології у 1992/3 і 1996 рр. Вибірка репрезентативна для міського зайнятого населення України (847 осіб). Метод збору інформації – особисте (face-to-face) інтерв'ю.

Вимірювання стратифікаційної структури і соціальної адаптованості особистості. Соціально-стратифікаційна позиція, слідом за М. Коном і співавторами, розглядається як єдиний континуальний вимір, утворений коваріацією трьох індикаторів першого порядку – рівня освіти, професійного статусу та доходу². Відповідний індекс соціально-стратифікаційної позиції (далі – ССП) розраховується методом експлораторного факторного аналізу³. Рівень соціальної адаптованості особистості розглядається як наявний рівень задоволення людиною своїх потреб, що передбачає урахування як гомеостатичного, так і гомеоретичного процесів взаємодії особистості з її соціальним середовищем⁴. Індекс соціальної адаптованості особистості (далі – САО) побудовано методом експлораторного факторного аналізу на основі трьох валідних за самооцінним критерієм елементних індикаторів, що відображають задоволеність життям у цілому, задоволеність ступенем упевненості у майбутньому та задоволеність можливостями впливати на обставини свого життя⁵.

Наявність лонгітюдних даних дає можливість дослідити зумовленість віддалених у часі та одночасних впливів між вихідними та набутими станами стратифікаційної позиції і особистісної соціальної адаптованості. Здійснюваний аналіз також враховує можливі впливи на досліджуване відношення між ССП та САО з боку інших попередніх умов життя (відповідно, статистично контролюється вплив таких соціальних показників: урбанізованість місця проживання до настання 17 років, регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність дітей віком

² У дослідженнях М. Кона і колег уперше верифіковано валідність визначення соціально-стратифікаційної позиції за трьома вимірами – освітою, професійним статусом і доходом – для українського суспільства за умов радикальних суспільних перетворень. Див.: [1; 2].

³ Вимірювальна модель індексу позиції у стратифікаційній структурі показана у [8, с. 34].

⁴ Детальніше бачення концептуалізації рівня соціальної адаптованості особистості викладено у [6].

⁵ За відповідями на запитання: «Скажіть, будь ласка, а якою мірою Вас задовольняє те, як складається Ваше життя в цілому?», «Якою мірою Вас задовольняє ступінь упевненості в завтрашньому дні?», «Якою мірою Вас задовольняє існуюча можливість впливати на те, що відбувається з Вами?». Дані отримані за шкалою, розробленою В. Хмельком: за 5 градаціями ступеня задоволеності (1 – зовсім не задовольняє; 2 – більше не задовольняє, ніж задовольняє; 3 – наскільки задовольняє, настільки ж не задовольняє; 4 – більше задовольняє, ніж не задовольняє; 5 – цілком задовольняє) і альтернативними варіантами відповідей-фільтрів («Для мене це не має значення» і «Важко сказати»). Детальніше про цю шкалу див. у [5, с. 128–129].

Обґрунтування підходу до операціоналізації соціальної адаптованості особистості та відповідну вимірювальну модель представлено у [7; 8, с. 34].

¹ У рамках заснованої К. Марксом традиції розглядати людину і суспільство у діалектичній взаємодії, у сучасній соціології цей підхід включає також концептуальні варіації на тему взаємодії структури та суб'єктів соціальної активності у версіях Дж. Александера, М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденса, П. Штомпки, Р. Коллінза, А. Турена та інших. Детальніше щодо потенціалу застосування вказаного підходу у вивченні постсоціалістичних суспільств див. у [9, с. 52–54].

до 18 років, належність до віруючих)¹. Розрахунки здійснено із використанням загальних лінійних моделей (General Linear Model)².

Виклад основного матеріалу дослідження та обговорення результатів. Взаємний зв'язок стратифікації та адаптованості може відбуватись одночасно (але не обов'язково миттєво) або поступово з часом. Відповідно, було оцінено каузальні моделі, що включали, по-перше, можливість одночасного впливу CAO та віддалених у часі вихідних CAO і ССП (а також інших вихідних соціальних характеристик) на стратифікаційні позиції у 1996 році; по-друге, можливість впливу на досягнуті ССП з боку віддалених у часі вихідних CAO та ССП, а також змін у рівні

CAO (з урахуванням інших вихідних соціальних характеристик).

Модель залежності досягнутої у 1996 році стратифікаційної позиції від вихідних CAO та ССП і в жінок і в чоловіків представлена у таблиці 1. У 1996 р. позиція у стратифікаційній структурі економічно активного населення, незалежно від впливу вихідних станів CAO (і незалежно від сукупного впливу інших соціальних характеристик), прямо і дуже суттєво залежала від стану стратифікаційної позиції, набутої «на старті» реформ у 1992/3 рр. ($p < 0,01$): дисперсія ССП у 1996 р. на 61 % у чоловіків і на 66 % у жінок зумовлювалась тими ССП, які вони мали у 1992/3 рр. (див. таблицю 1). Зафіксований зв'язок між стратифікаційними позиціями, очевидно, пояснюється стабільністю стратифікаційної позиції в часі (переважно за рахунок стабільності освіти і професійного статусу) [4, с. 429]. Зважаючи на отримані раніше результати крос-секційного аналізу [8], означимо для майбутнього аналізу припущення про те, що вихідні CAO можуть впливати на стратифікаційну позицію принаймні у частці доходу, оскільки дохід міг синхронно змінюватись у зв'язку з CAO; і також відповідні відношення можуть бути неоднаковими у різних частинах стратифікаційного діапазону. Коректне дослідження цього питання на рівні лонгitudного аналізу потребує окремого аналізу та обговорення, що виходить за межі завдань цієї роботи. Вихідний рівень адаптованості, як впливає з розглянутих моделей, на віддалену в часі стратифікаційну позицію і у жінок і в чоловіків (незалежно від впливу вихідних ССП та інших соціальних показників) статистично значуще не впливає³.

Те, що залежність соціально-стратифікаційних позицій 1996 року від соціальної адаптованості того ж року у чоловіків є надзвичайно малою і статистично незначущою, може свідчити на користь того, що у чоловіків за радикальних соціальних змін можна поставити під сумнів вплив соціальної адаптованості на динаміку стратифікаційних позицій (принаймні, цей вплив не став помітним за досліджені 3–3,5 року). Іншими словами, у чоловіків вихідний і досягнутий рівні CAO, тобто стани збалансованості потреб/домогань, реалізованості потенціалу та здатності до опанування умовами життя, фактично, ані пере-

¹ Вік фіксувався у роках за відповідями на запитання «Скільки років Вам уже виповнилося?». Оцінка *урбанізованості* місця проживання до 16 років – за відповідями на запитання «Де пройшла більша частина Вашого життя до 16 років – у місті, селищі міського типу або в селі?» за варіантами: 1 – у селі; 2 – у селищі; 3 – у місті; запитання-фільтр «важко сказати». *Region* проживання виділявся за класифікацією КМІСу: 1 – Західний (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська і Чернівецька області); 2 – Західно-Центральний (Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Київська області, м. Київ); 3 – Східно-Центральний (Дніпропетровська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області); 4 – Південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області, Кримська АР); 5 – Східний (Харківська, Донецька, Луганська області). Змінна «*національність*» у цьому масиві фіксує етно-національну належність за такими номінаціями: 1 – українська; 2 – руська; 3 – і українська і руська; 4 – інша національність. Ця ознака не дає можливості враховувати усі можливі варіанти множинності етно-національних самоідентифікацій, але, тим не менше, в першому наближенні дозволяє диференціювати принаймні респондентів із подвійною та однинною етно-національною самоідентифікацією. *Сімейний стан* визначено за відповідями на запитання «Яке Ваше сімейне становище?» (1 – одружений (на); 2 – офіційно неодружений (на), але живемо як сім'я; 3 – неодружений (на), але був (-ла) одруженим (ною); 4 – вдова (вдова); 5 – ніколи не був одружений (на); фільтри: ВС/НВ). Оцінка *релігійності* або атеїстичності здійснювалась у 1992/3 роках за відповідями на запитання «Чи вважаєте Ви себе атеїстом, релігійною людиною або ж – не релігійною людиною, але й не атеїстом?» (з кодами відповідей: 1 – атеїстом; 2 – не релігійною людиною, але й не атеїстом; 3 – релігійною людиною; фільтр – НВ); у 1996 році – «Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?» (1 – ні; 2 – важко сказати; 3 – так; фільтр – НВ). *Наявність дітей* молодших 18 років фіксувалась за відповіддю на запитання «Чи є у Вас діти віком від 3-х до 17 років (не старші 18 років), котрі живуть разом з Вами?» (1 – так; 2 – ні). *Гендерна перспектива* здійснюваного аналізу є наскрізною у цій роботі: усі обчислення здійснюються як двогрупові – окремо для чоловіків та окремо для жінок.

² Відношення параметрів кореляційного зв'язку в часі між CAO та ССП відповідає нерівності $r^2 < \eta^2 < 1$, що вказує на його нелінійність. Виконана для кожної парної залежності оцінка (curve estimation) її відповідності порівняно простим представленим у SPSS нелінійним функціям не виявила на всьому діапазоні даних оптимальнішого варіанта апроксимації, ніж лінійна. Аналіз відповідних графіків кореляційних полів і побудованих методом loess траєкторій нелінійних залежностей показав, що це пояснюється (подібно ситуації на крос-секційному рівні) суттєвою розкиданістю даних щодо центральної тенденції на всьому діапазоні даних у цілому. Викладений аналіз не включає розгляд варіантів кусочно-лінійної апроксимації діахронічних відношень між стратифікацією і адаптованістю (це вимагає окремого дослідження) і, як у випадку крос-секційного аналізу, із необхідністю спирається на лінеаризовані оцінки, отримані для всього діапазону даних у цілому.

³ Як показав відповідний аналіз даних, вплив вихідного рівня адаптованості на рівень досягнутої ССП виявляється статистично значущим тільки у разі, якщо у відповідну модель не включаться вплив вихідної стратифікаційної позиції, що свідчить про зумовленість зв'язків між вихідним і досягнутим рівнем CAO впливом стартових ССП, а не впливом інших соціальних умов. Цей висновок підтверджується і тим, що статистично незначущий і дуже малий вплив вихідних CAO в разі контролювання тільки вихідних ССП залишається так само незначущим і незмінним у малій величині і за додаткового контролювання окремих та сукупного впливу соціальних характеристик.

шкоджали, ані сприяли тому, наскільки вищих або нижчих позицій у стратифікаційній структурі вони набули.

У жінок, на відміну від чоловіків, досягнута стратифікаційна позиція зумовлена не тільки своїм вихідним станом, а й невеликим, проте статистично значущим ($p < 0,01$) прямим впливом з боку досягнутого рівня CAO (дисперсія ССП у 1996 р. на 6 % пояснюється одночасним впливом CAO, незалежно від впливу вихідних станів ССП, CAO та інших соціоструктурних/демографічних характеристик). Таким чином, за всіх розглянутих умов, у середньому вищі позиції у стратифікаційній структурі в 1996 р. мали ті жінки, які досягли дещо вищого поточного рівня CAO (тобто задоволеності потреб/домагань) і мали помітно вищі ССП на найбільш ранньому етапі пострадянських трансформацій.

Лонгітюдні дані дають змогу оцінити зрушення у станах позиції у стратифікаційній структурі та станах соціальної адаптованості на індивідуальному рівні (за спеціально обчисленими). Для відповідного аналізу зумовленості сформованої за декілька років трансформацій стратифікації та соціальної адаптованості не тільки їхніми вихідними станами, а і змінами цих станів у часі, були розраховані відповідні показники зміни соціальної адаптованості особистості та соціально-стратифікаційної позиції. Отже, розглянемо, якою мірою зміни у стратифікаційній

позиції залежали від змін у соціальній адаптованості особистості та її початкового стану.

Обумовленість змін ССП включеними до аналізу чинниками була неоднаковою у чоловіків та жінок (див. таблицю 2). Зауважимо, що статистичне контролювання інших соціальних показників (урбанізованість місця зростання, регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність дітей молодших 18 років, належність до віруючих) картину практично не змінює: зафіксовані залежності змін стратифікаційної позиції від початкових рівнів ССП і CAO, а також від змін CAO, не є відбиттям відмінностей у впливах контрольованих соціальних характеристик чоловіків і жінок, а мають самостійне значення у тих випадках, коли вони є статистично значущі принаймні на рівні $p \leq 0,05$.

У чоловіків зміни ССП деякою мірою залежали тільки від вихідної стратифікації: чим вона була нижча, тим у середньому дещо вищими були її зміни ($p < 0,01$). У жінок зміни ССП також деякою мірою визначались негативно – початковою стратифікацією ($p < 0,05$), але ще і позитивно й помітно суттєвіше – змінами рівня адаптованості ($p < 0,01$). Тобто, на відміну від чоловіків, у жінок підвищення стратифікаційної позиції деякою мірою визначалось також і зрушеннями здатності задовольняти свої потреби або редукцію можливостей задоволення своїх потреб до прийнятного рівня. Ступінь задоволеності по-

Таблиця 1. Обумовленість досягнутої стратифікаційної позиції вихідними станами стратифікаційної позиції і соціальної адаптованості та одночасним станом соціальної адаптованості: узагальнена лінійна модель

Залежна змінна	Стратифікаційна позиція, 1996	Незалежні змінні						R ² (Adj. R ²)
		Стратифікаційна позиція, 1992/3		Соціальна адаптованість, 1992/3		Соціальна адаптованість, 1996		
		B	Part.η ²	B	Part.η ²	B	Part.η ²	
Модель 1: початкові значення коефіцієнтів	Ч	0,78**	0,65**	0,05	0,01	0,04	0,01	0,68 (0,67)
	Ж	0,80**	0,69**	-0,04	0,01	0,12**	0,05**	0,71 (0,70)
Модель 2: за сукупного контролю соціальних ознак ^a	Ч	0,75**	0,61**	0,06	0,01	0,05	0,01	0,70 (0,64)
	Ж	0,81**	0,66**	-0,04	0,01	0,12**	0,06**	0,73 (0,69)

Примітка: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; Part.η² – квадрат часткового кореляційного відношення; ^a – урбанізованість основного місця проживання до настання 17 років, регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність дітей віком до 18 років, належність до віруючих.

Таблиця 2. Обумовленість змін стратифікаційної позиції вихідними станами стратифікаційної позиції і соціальної адаптованості та змінами соціальної адаптованості: узагальнена лінійна модель

Залежна змінна	Зміни стратифікаційної позиції	Незалежні змінні						R ² (Adj. R ²)
		Стратифікаційна позиція, 1992/3		Соціальна адаптованість, 1992/3		Зміни соціальної адаптованості		
		B	Part.η ²	B	Part.η ²	B	Part.η ²	
Модель 1: початкові значення коефіцієнтів	Ч	-0,06**	0,09**	0,03	0,02	0,08	0,02	0,09 (0,08)
	Ж	-0,05**	0,07**	0,03	0,02	0,12**	0,05**	0,11 (0,10)
Модель 2: за сукупного контролю соціальних ознак ^a	Ч	-0,07**	0,10**	0,03	0,02	0,07	0,02	0,21 (0,07)
	Ж	-0,04*	0,01*	0,02	0,02	0,12**	0,04**	0,20 (0,07)

Примітка: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ^a – урбанізованість основного місця проживання до настання 17 років, регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність дітей віком до 18 років, належність до віруючих.

Таблиця 3. Обумовленість стратифікаційної позиції у 1996 р. вихідними станами стратифікаційної позиції і соціальної адаптованості у 1992/3 рр. та змінами соціальної адаптованості: узагальнена лінійна модель

Залежна змінна Стратифікаційна позиція, 1996		Незалежні змінні						R ² (Adj. R ²)
		Стратифікаційна позиція, 1992/3		Соціальна адаптованість, 1992/3		Зміни соціальної адаптованості		
		B	Part.η ²	B	Part.η ²	B	Part.η ²	
Модель 1: початкові значення коефіцієнтів	Ч	0,78**	0,65**	0,08	0,02	0,11	0,00	0,69 (0,67)
	Ж	0,80**	0,69**	0,06	0,02	0,38**	0,05**	0,71 (0,70)
Модель 2: за сукупного контролю соціальних ознак ^a	Ч	0,75**	0,61**	0,10	0,02	0,14	0,01	0,70 (0,64)
	Ж	0,80*	0,65*	0,07	0,02	0,35**	0,05**	0,73 (0,69)

Примітка: **p < 0,01; *p < 0,05; ^a – урбанізованість основного місця проживання до настання 17 років, регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність дітей віком до 18 років, належність до віруючих.

треб свідчить про рівень опанування людиною середовищем свого життя, уміння зіставляти свої можливості із своїми життєвими ресурсами в той чи той оптимальний для цієї людини спосіб. Таким чином, для жінок більша здатність покращити співвідношення можливостей задоволення своїх потреб і витрат на це своїх життєвих ресурсів певною мірою сприяла підвищенню позиції у стратифікаційній структурі.

Факт стабільності соціально-стратифікаційних позицій зайнятого міського населення за умов радикальних змін, доведений дослідженнями М. Кона і його колег, а також проаналізовані вище впливи на стратифікаційні позиції з боку вихідних рівнів цих позицій і соціальної адаптованості та одночасної соціальної адаптованості, дають підстави припускати, що під час радикальних трансформацій досягнуті за роки змін соціально-стратифікаційні позиції людей не тільки помітно залежать від своїх вихідних станів, а й зазнають із часом впливу соціальної адаптованості особистості та змін у її рівні. Щоби перевірити ці припущення, ми розрахували часткові коефіцієнти множинної регресії ССП у 1996 році за станами ССП та CAO у 1992/3 рр. та змінами рівнів CAO, в тому числі з урахуванням можливих впливів інших соціальних умов (див. таблицю 3).

Як і очікувалось, ССП, на яких працює міське населення опинилось у 1996 р., дуже значною мірою виявились залежними від своїх станів 1992/3 рр. Вплив вихідної CAO на ССП у 1996 р., всупереч висунутим припущенням, був дуже малий і статистично незначущий. Та цікавішими виявляються відмінності впливу на ССП у 1996 р. з боку змін у CAO у чоловіків та жінок. У чоловіків зміни CAO впливали на ССП у 1996 р. надзвичайно мало і статистично незначуще. Тоді як у жінок вони впливали на ССП у 1996 р. порівняно помітно і значуще на рівні p < 0,01. Таким чином, отримані дані дають підстави стверджувати, що, на відміну від чолові-

ків, за умов радикальних соціальних змін ССП жінок значуще зумовлювались динамікою їхньої особистісної соціальної адаптованості.

Висновки

У лонгітюдному вимірі відношення між рівнем соціальної адаптованості особистості та позицією у соціально-стратифікаційній структурі у міського зайнятого населення мають такий характер.

Стан стратифікаційної позиції, досягнутий у 1996 році, залежав: у чоловіків – тільки від вихідних станів стратифікаційної позиції у 1992/3 рр., прямо та дуже великою мірою; у жінок – від вихідного стану стратифікаційної позиції (і дуже суттєво) і від одночасного стану адаптованості. Окрім того, для жінок було зафіксовано залежність досягнутої у 1996 році стратифікаційної позиції від змін у рівні адаптованості (незалежно від вихідних станів адаптованості та стратифікаційної позиції).

Зміни стратифікаційної позиції залежали у чоловіків – деякою мірою, обернено, від вихідної стратифікаційної позиції; у жінок – деякою мірою, також обернено, від вихідної стратифікаційної позиції, а також прямо зумовлювались змінами рівня соціальної адаптованості.

Здійснений лонгітюдний аналіз свідчить, що виявлені статистично значущі залежності між соціальною адаптованістю і стратифікаційною позицією, що склалися у міського зайнятого населення в цілому на найбільш ранній стадії радикальних соціальних змін в Україні і за 3–3,5 роки реформ, не відбивають відмінності у впливах контрольованих соціальних характеристик, таких, як урбанізованість місця зростання (сільське/міське походження), регіон проживання, національність, вік, сімейний статус, наявність молодших 18 років дітей, належність до віруючих, – а мають самостійне значення.

Взаємодія економічно активного міського населення з обставинами свого життя після

кількох років нерегулярності відношення між рівнем адаптованості і стратифікаційними позиціями склалась так, що можливості чоловіків досягти вищих позицій у соціально-економічній стратифікаційній структурі визначались деякою мірою вихідним рівнем їхніх стратифікаційних

ресурсів, а не особистісної адаптованості; а у жінок – не тільки цим, а й змінами рівней особистісної соціальної адаптованості, тобто їхня стратифікаційна позиція змінювалася залежно також від змін у рівнях особистісної соціальної адаптованості.

1. Кон М. Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі та України / М. Кон, К. Сломчинский, В. Паниотто, В. Хмелько та ін. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2. – С. 120–137.
2. Кон М. Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі та України / М. Кон, К. Сломчинский, В. Паниотто, В. Хмелько та ін. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 57–74.
3. Кон М. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних змін: аналіз України в період трансформацій / М. Кон, К. Сломчинский, В. Паниотто, В. Хмелько та ін. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 24–64.
4. Кон М. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних соціальних змін: аналіз України в період трансформацій / М. Кон, В. Хмелько, В. Паниотто та ін. // Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Розд. 18. – С. 412–451.
5. Хмелько В. Е. Социальная направленность личности. Некоторые вопросы теории и методики социологических исследований / В. Е. Хмелько. – К. : Политиздат, 1988. – 279 с.
6. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття / С. Хутка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 164–175.
7. Хутка С. В. Проблема вимірювання рівня соціальної адаптованості особистості: визначення ключового індикатора / С. Хутка // Наукові записки НаУКМА. – 2007. – Т. 70: Соціологічні науки. – С. 27–33.
8. Хутка С. В. Крос-секційний вимір зв'язку соціальної адаптованості особистості та позиції у соціально-стратифікаційній структурі за умов радикальних суспільних змін в Україні / С. Хутка // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 96: Соціологічні науки. – С. 33–39.
9. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций / В. А. Ядов. – СПб. : Интросоис, 2009. – 138 с.
10. Easterlin R. A. Lost in Transition: Life Satisfaction on the Road to Capitalism / R. A. Easterlin // Journal of Economic Behavior and Organization. – 2009. – V. 71. – Issue 1. – P. 130–145.

ДОДАТОК

Методика оцінки змін у соціально-стратифікаційній позиції та змін у рівні соціальної адаптованості особистості¹

Дані лонгitudного дослідження дають можливість на індивідуальному рівні оцінити зрушення у стратифікаційних позиціях і станах соціальної адаптованості. Необхідними є такі показники зміни соціальної адаптованості особистості (САО) та зміни соціально-стратифікаційної позиції (ССП), що дають змогу зафіксувати відповідні зміни в часі для кожної окремої людини, на індивідуальному рівні (а не для відповідних вибірок у цілому).

Показник зміни САО обчислюється на основі центрування першопорядкових індикаторів індексу САО за нейтральними значеннями їхніх шкал, котрі розглядаються як норма для кожного окремого індикатора. Нейтральному значенню відповідає центральна градація симетричної шкали задоволеності-незадоволеності («наскільки задовольняє, настільки й не задовольняє»), що фіксує нейтральну модальність оцінки (байдужість/невизначеність, що виражає приблизну рівновагу задоволеності й незадоволеності) і, за В. Хмельком, розглядається як реаль-

ний, а не умовний початок відліку – змістовно нульова поділлка шкали [5, ст. 128].

На першому етапі відповідних розрахунків окремо для 1992/3 і для 1996 років було відібрано усі випадки з нейтральним значенням шкал індикаторів індексу САО і розраховано відповідні значення середнього. На наступному етапі для кожного респондента у кожному році було обчислено відхилення індексу від центрального значення. На останньому етапі, на основі різниці централізованих значень для кожного респондента, отриманих для базового та наступного років (значення 1996 року мінус значення 1992/3 років), було обчислено показник зміни рівня САО для кожного респондента.

Показник зміни ССП було розраховано як різницю між значеннями ССП у 1996 та 1992/3 рр. При цьому побудова показника зміни ССП поставила задачу пошуку адекватного способу нормалізації першопорядкових значень доходу, на основі яких будується індекс доходу: масштаб і одиниці шкал освіти (у роках) і професійного

¹ Автор вважає за приємний обов'язок висловити щире вдячність д. ф. н., проф. В. Є. Хмельку за неоціненну допомогу в постановці завдання та розробці підходу до оцінки змін у соціально-стратифікаційній позиції та соціальної адаптованості особистості.

статусу в обидва роки були однакові й не потребували z-стандартизації, тоді як одиниці доходу – через інфляцію – не були однакові за масштабом у 1992/3 та 1996 роках. Тому необхідно було знайти спосіб адекватної стандартизації першопорядкових показників доходу (індивідуального щомісячного доходу та середньодушового доходу домогосподарства). Z-стандартизація у цьому разі не могла бути використана тому, що вона припускає однаковість дисперсій доходу в обидва роки (зведення діапазонів дисперсій змінних до однакового значення). Проте це припущення не може бути повністю прийнятним, зважаючи на рівень інфляції у ті роки – варіації доходу не були однаковими і розрив між багатими та бідними стрімко зростав. Використання поділу на дисперсію, тобто z-стандартизація, затушовуватиме відмінності у диференціації доходів. Щоб уникнути цього, конструюється такий показник соціально-стратифікаційної позиції в 1996 році, в якому індикатори кожного виду доходу (індивідуального та середньодушового) є скориговані відносно свого стану в 1992/3 рр.

шляхом поділу на введений коефіцієнт умовної відносної інфляції доходу, α :

$$\alpha = y_c / x_c,$$

де: y_c – середнє значення показника доходу в 1996 р. для сукупності (економічно активних чоловіків або жінок), x_c – середнє значення цього доходу в 1992/3 рр. для сукупності (економічно активних чоловіків або жінок). Таким чином, кінцева формула для коригування величини доходів у 1996 р. мала вигляд:

$$Y_{\text{correct.}} = y/\alpha,$$

де: y – дохід у 1996 р., α – коефіцієнт умовної відносної інфляції доходу. Можливим недоліком такого підходу може бути те, що ми так само отримуємо викривлене співвідношення найбагатших і найбідніших, як і в випадку використання z-стандартизації. Але відносна інфляція, оцінювана за зміною середньої величини поточного року відносно базового року, дає змогу уніфікувати величини доходів саме з урахуванням зростаючої їх диференціації.

S. Khutka

DEPENDENCE OF STRATIFICATION POSITION FROM SOCIAL ADAPTEDNESS OF PERSONALITY UNDER CONDITIONS OF RADICAL SOCIAL CHANGES: LONGITUDINAL ANALYSIS

The article presents results of diachronic analysis of relationships between position in structure of stratification, state and changes of personality's social adaptedness on the basis of data that representate urban working population at the early stage of postsoviet transformations in Ukraine.

Keywords: *social adaptedness of personality; position in structure of social stratification; radical social changes / transformations in Ukraine; longitudinal / diachronic analysis; urban working population.*